

HEGYI GÉZA

A kusalyi Jakcsok birtokosztálya 1425 körül*

A birtok (*possessio*) fogalma közismerten kitüntetett szerepet játszott a középkori nemesi társadalom életében és világfelfogásában. Érthető tehát, hogy az atyai örökség felosztása sorsdöntő eseménynek számított a családtagok számára. Ennek ellenére történeti irodalmunkban mindedig csak Engel Pál foglalkozott, több száz egyedi vizsgálat után, az osztozkodás szabályszerűségeinek a feltárásával.¹

Engel szerint a vagyon megosztásának két formája létezett a középkori Magyarországon: a területosztály és a telekosztály. Mindkét esetben alapelvnek számított, hogy az eljárás során az apa minden törvényes fiúgyermekére (illetve az általa alapított ágak) egyenlő mértékben részesedjenek az örökségből.² A *telekosztály* esetében a felek osztályrészt kaptak a család tulajdonában levő minden faluban és mezővárosban oly módon, hogy az egyes települések telkiállományát annyi felé osztották, ahány testvér (vagy ág) részt vett a műveletben. Maga a földbirtok azonban, vagyis az egyes falvak külterülete osztatlan maradt, hiszen a földhasználat akkori formái, a parlagoló, illetve nyomásos gazdálkodás miatt a telkek tartozékai (szántók, rétek) több darabban elszórva feküdtek a határban, és átrendezésük túl bonyolult lett volna.³ A *területosztály* során teljes falvak (olykor birtoktestek vagy éppenséggel különálló uradalmak) jutottak határaikkal együtt az osztozkodó felek egyikének vagy másikának a birtokába, legfeljebb a nagyobb értékű objektumok (pl. várak, mezővárosok vagy az átlagnál jóval népesebb falvak) esetében alkalmaztak telkenkénti osztályt az igazságosság érvényesítése végett.⁴ Ez esetben az egyes ágak elkülönülése, vagyonuk minél markánsabb elhatárolása volt a cél,⁵ ami új – középkori értelemben vett – családok születéséhez vezetett, míg a telekosztálynál, épp ellenkezőleg, az összetartó kötelékek erősítését tartották szem előtt.⁶

* A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyar Tudományos Kutatásért Programja és az OTKA K 78324 TRT sz. pályázata támogatta.

1 Engel Pál: Birtokosztály és családképződés. In: *Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Vál., szerk., a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Osiris, Bp., 2003. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) 625–637.

2 Uo. 625–626.

3 Uo. 627–628., 631–633.

4 Uo. 626–627., 628–631.

5 Ez természetesen nem jelentette a rokonsági (elővételi, kölcsönös öröklési) jogról való lemondást, amit a másik ág kihalása után igyekeztek is érvényre juttatni, bár ez az osztály óta eltelt idő múlásával egyre nehezebbé vált.

6 Engel P.: Birtokosztály i. m. (1. jz.) 633–634., 636.

Engel rámutatott arra is, hogy a két eljárás nem egyidejűleg létezett, hanem a területosztály gyakorlatát a 14. század közepén váltotta fel a telekosztályé, mely korábban csak a kis- és középnemesség sorában dívott, ahol nem volt lehetőség egész falvak kiosztására. Az 1343–1360 között végbemenő váltást I. Lajos király adományreformjával hozta összefüggésbe, melynek értelmében az új adományként (*nova donatio*) nyert birtokok csak a kedvezményezettet és utódait illették meg, az atyafiság már nem támaszthatott azokra igényt, így a továbbiakban nem volt szükség a rokonok vagyonának radikális elválasztására a nem kívánt közösködés megelőzése végett.⁷

Tanulmányomban a kusalyi Jakcs család osztozkodását vizsgálom, az Engel által felvetett szempontok figyelembevételével. A család történetére azt követően irányult a figyelmem, hogy 2010–2013-ban részt vettem a hadadi Wesselényi család levéltárának⁸ feltárásában. Ennek középkori anyagát ugyanis nagyrészt a Jakcsok iratóröksége teszi ki, kiknek szilágysági birtokait a familia 1581-ben történt kihalását követően Wesselényi Ferenc főkamrás kapta adományul Báthori István lengyel királytól és erdélyi fejedelemtől 1584-ben.⁹

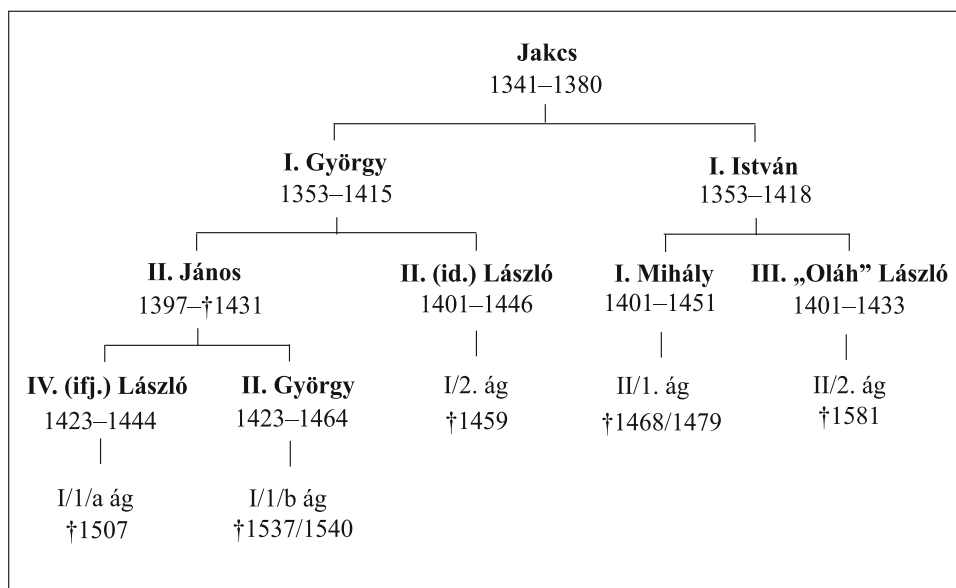
A Jakcs család meglehetősen későn, a 14. század közepén tűnik fel forrásainkban egyetlen szilágysági falu, Kusaly köznemesi státusú társbirtokosaként.¹⁰ A névadó ős, Jakcs magister azonban már ekkor a királyi udvar lovagja volt, és rövid ideig kisebb megyék (Turóc és Moson) élére is került, fiai pedig a bárók sorába emelkedtek: I. András kincstartó lett (1382–1389) testvéreivel, I. Istvánnal (1387) és I. Györggyel együtt (1383–1391), utóbbi később tárnokmesterré avanszált

7 Uo. 628–629., 634–636.

8 Egykori anyaga jelenleg az alábbi állagokban található: Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj (Kolozsvár; = DJAN Cluj), Fond familial Wesselényi din Dragu (= Wess. cs. drági lt.); DJAN Cluj, Fond familial Wesselényi din Hodod (= Wess. cs. hadadi lt.); DJAN Cluj, Fond familial Wesselényi din Jibou (= Wess. cs. zsigbói lt. – ennek középkori részét, melyet tévesen szokás „görcsöni” levéltárnak is nevezni, jelenleg a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár kéziratára [Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Colecții speciale] őrzi); Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL-OL), P 702 Wesselényi cs. (a zsigbói levéltár töredékei és más szilágysági családok iratanyaga; a gyűjtemény Mohács előtti része átemelve a Diplomataikai Levéltárba [= DL] 105 362., 105 379–105 382., 105 438–105 550., 105 635., 105 762.), vö. *Fejér Tamás*: A Wesselényi család iratóröksége és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. sz.)*. Szerk. Hegyi Géza–W. Kovács András. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 295–315.

9 *Szász Anikó*: A hadadi Wesselényi család erdélyi birtokai a fejedelemség korában. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család i. m. (8. jz.) 270–272.* – Az adománylevél eredetije: DJAN Cluj, Wess. cs. zsigbói lt. 1. doboz nr. 126. (1584. márc. 6.).

10 Jakcs a részint cserével, részint adásvétellel szerzett Kusalyt unokatestvéreivel közösen bírta 1354. évi osztályukig; ezt követően a település háromnegyede maradt az ő birtokában (Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia. – Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–III. Regesztákban jegyzetekkel közlésezi Jakó Zsigmond. Akadémiai–MOL, Bp., 1997–2008. [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II.: Forráskiadványok 26., 40., 47.; = EO] III. 769. sz.). A család származására ld.: *Emődi Tamás*: A kusalyi Jakcsok származása és címeres emlékei. Turul 69. (1996) 57–66.; *Hegyi Géza*: A Szilágyság birtokviszonyai a középkorban. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család i. m. (8. jz.) 69–70.*: 141. jz.

I. ábra. A kusalyi Jakcs család elágazása

(1398–1401); emellett mindnyájan több megye (Máramaros, Bereg, Verőce, Szabolcs) ispánságát is viselték. Jakcs hét fia közül csak I. Györgynek és I. Istvánnak születtek fiúgyermekei: előbbtől az idősebb (I.), utóbbtól az ifjabb (II.) főág származott. Az 1403. évi lázadáskor játszott kétes szerepük miatt a következő nemzedéknek egy ideig mellőztetést kellett elszenvednie, de aztán I. György fia, II. János a székely ispáni (1427–1431), fivére, II. Dénes a váradi püspöki (1428–1432), testvérük, II. (id.) László az erdélyi vajdai (1440–1441) tisztségig emelkedett, míg I. István fia, I. Mihály unokatestvérei hivatali társa lett székely ispánként (1427–1438), illetve vajdaként (1440–1441).¹¹ E három világi nagyúr, továbbá I. István másik fia, a végig háttérben maradó III. „Oláh” László egy-egy alág megalapítója lett (lásd I. ábra). Az ágak közül II. Lászlóé (I/2.) már 1459-ben, I. Mihályé (II/1.) az 1470-es években kihalt, II. János fia, IV. (ifj.) László utódainak (I/1/a) viszont csak 1507-ben, testvére, II. György leszármazottjainak (I/1/b) pedig 1537–1540 között szakadt magva, míg III. László ága (II/2.) a legtovább, 1581-ig tartotta fenn a család nevét.¹² Fiúörökösökben tehát sokáig nem volt hiány, ennek ellenére a

11 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) II. 112., vö. még *Uő*: Zsigmond bárói. In: *Uő*: Honor, vár, ispánság i. m. (1. jz.) 237.; Hegyi Géza: Radna és a Radnavölgy a középkorban (1241–1469/1475). Birtok- és településtörténet. Erdélyi Múzeum 68. (2006) 3–4. sz. 44–45.

12 A Jakcsok mindedig legpontosabb családfáját Engel Pál állította össze (Engel Pál: Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Arcanum, Bp., 2001. Jakcs[i], [kusalyi], 1–2. tábla), de tévedésektől ez sem mentes

Jakcsok harmadik, késő Zsigmond-kori nemzedékének nem sikerült továbbörökítenie az utódokra a bárói státust vagy legalább udvari kapcsolatait: a kereken százéves sikertörténetnek az 1440-es évek derekán váratlanul vége szakadt, a hátralevő csaknem másfél évszázadra a család köznemesi sorba süllyedt.

Amíg az udvari jelenlét biztosítva volt, az ebből adódó befolyást a család jelentős birtokállomány összegyűjtésében kamatoztatta. Ennek méreteiről Zsigmond király 1423. június 24-i két oklevele tájékoztat, melyek közül az egyik Jakcs II. Jánosnak a családi örökbirtokokba, a másik a zálogos javakba történő újbóli bevezetését rendelte el. Az első oklevélben¹³ felsorolt birtokok közül jó néhány még az alapító ős, Jakcs szerzeménye volt: Kusalyon kívül, melyről már szó esett, Mon fele (1350),¹⁴ valamint Varsolc adomány és vásárlás útján (1351, 1361–1362, 1378, 1387),¹⁵ Zálnok és Csalános zálogjogon (1355),¹⁶ az elpusztult meszesi apátság

(pl. összekeveri IV. László fia, IV. János, ill. II. György fia, V. János adatait és utódaikat), és csak Mohácsig tekinthető többé-kevésbé teljesnek. – Megemlítendő, hogy a családról egy 1500 körül készült, vázlatos, de többnyire pontos leszármazási tábla is fennmaradt a Meggyesiek, somlyói Bátoriak, Jakcsok és Drágfiak nőági rokonságát rögzítő genealógiai iratcsomóban (DL 24 605.), melyet talán a meggyesi Móroccok örökségéért folyó per során állítottak össze (vö. *Neumann Tibor*: Verbőci István 1520. évi utazásai Szatmár megyében. A somlyói Bátoriak és a Móroc-örökség. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 41. [2006] 290–304.).

- 13 A mandátumnak és a váradi káptalan jelentésének szövegét – e káptalan 1413. november 2-i és 1532. május 17-i, továbbá a leleszi konvent 1495. szeptember 30-i, a kolozsmonostori konvent 1508. szeptember 20-i, II. Ulászló király 1499. évi, I. János király 1533. augusztus 26-i és I. Ferdinánd 1544. január 28-i oklevelével együtt – az erdélyi ítélmester írta át 1584-ben Gyulaffy István és ifj. László részére. Az átírás 1900 körül még a Gyulay–Kuun család marosnémeti levéltárában volt (cista C, fasc. XII.; a régi jelzetre és az átírt oklevelek tartalmára ld. *Petri Mór*: Szilágy vármegye monographiája. I–VI. [Zilah], 1901–1905. II. 367–370., 406., 410., 421–422., 424.), és feltehetően ezzel együtt 1905-ben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának őrzetébe került, melyet 1950-ben államosítottak (*Kiss András*: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának története. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei. Szerk. Sipos Gábor. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009. 222., 226.); a DJAN Cluj hasonnevű fondjában viszont a szóban forgó keretoklevél ma már nem fellelhető (ezért hasonmása sem került be a MNL-OL Diplomati-kai Fényképgyűjteményébe [= DF]). Hiánya azért is pótolhatatlan, mert az átírt oklevelek közül csak az 1495. évi maradt ránk eredetiben (DF 254 893.), az 1508. évi pedig regisztrumbejegyzésként (DL 36 399. p. 250–251. nr. 1., vö. A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei [1289–1556]. I–II. Kivonatokban közzéteszi és a bev. tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Akadémiai, Bp., 1990. [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II.: Forráskiadványok 17.; = KmJkv] II. 3475. sz.).
- 14 Mon alatt itt a későbbi Nagymonújfalú értendő, melyet Kusalyi Jakabné Moni Ilona örökölt, míg Nagymon a többi Moni kezén maradt (*Petri M.*: i. m. [13. jz.] II. 439., vö. még 1348: EO III. 457. sz.; 1407: ZsO II/2. 5289. sz.; 1430: DL 28 779.). Az asszony férjére és rokonaira (köztük Jakcsra) testálta örökségét (EO III. 66., 144. sz.), ennek felét vásárolta meg 1350-ben Jakcs (EO III. 554., 560., 567. sz.). Utódai 1432-ben a Jakabfiak moni birtokrészét is megszerzik cserével (DL 97 137., 27 865.).
- 15 EO III. 587., 591. sz.; Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. X–XV. Sub red. Ștefan Pascu. Întocmit de Sabin Belu et al. Ed. Academiei, București, 1977–2006. (= DocRomHist C) XII. 54., 61., 75., 81–83., XIII. 782–783., XV. 479–480., 519.; Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. Összeáll. Mályusz Elemér et al. Akadémiai–MOL, Bp., 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II.: Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.; = ZsO) I. 142. sz.
- 16 EO III. 792., 1043. sz.

javai (Nyírsid, Mojgrád, Vártelek, Karika, Monostorpataka és Beréd falvak, továbbá Kirva és Belsolymos puszták) pedig királyi adományként (1361) kerültek a kezére.¹⁷ A hadadi birtoktestet (Hadad, Nádasd, Bogdánd, Korond, Apáca; 1383)¹⁸ és az aranyosi váruadalmat (Aranyosalja, Széplak, Bósháza, Horvát, Vicsa, Völcsök, Újlak, Monó, Udvarhely és Debren magyar, illetve Szélszeg, Mutos, Oláhnádasd, Nagyszeg, Inó, Damjon, Solymos, Kucsó, Papterek, Alfürményes, Zsibó, Turbóca, Róna, Goroszló, Náprád, Kelence román falvakat, továbbá Daróctekek prédiutumot; 1387)¹⁹ már fiai kapták adományul az uralkodótól. Ugyanők fektették le a család Bereg megyei birtoklásának alapjait Bene és Nagymuzsaly ismeretlen úton-módon történő megszerzésével,²⁰ továbbá hozzájuk köthető a Kusallyal határos Erked és Szer (1412–1416),²¹ a Kraszna és Bihar megye határvidékén fekvő érábrányi birtoktest (Déda, Cebe és Félegyháza egésze, Monostorosábrány fele, Genyéte és Kispacal részei; 1405, 1410),²² valamint a Dédácsi-örökség (Lecsmér és Bodmér, Dédács/Oláhlecsmér fele; 1410) bekebelezése is.²³ Azt viszont nem tudjuk, melyik nemzedék és mikor vetette meg a lábát az 1423. évi birtoklajstromban szereplő Báldon és Gesztes Kraszna megyei falvakban.²⁴ Lecsmér és tartozékai kivételével, melyek kizárólag az idősebb ág tagjait illették meg, minden jószág közös szerzemény volt.

17 DocRomHist C XII. 13–14.; DL 41 634. A tartozékok felsorolása: *Piti Ferenc*: A Vay család berkeszi levéltárának 1342–1382 közötti oklevelei. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 52. (2010) 262. sz. (475–476.); DF 254 809–254 810.; ZsO I. 1982. sz.

18 1383: DF 254 806–254 808. Apáca több települt Hadad határába, az 1423. évi az első előfordulása.

19 1387: ZsO I. 31. sz.; 1388: DF 254 812. A tartozékok felsorolása: ZsO I. 599. sz., II/1. 4370. sz. Ezek közül Udvarhely, Szélszeg és Kucsó minden bizonnyal figyelmetlenség miatt maradt ki az 1423. évi (késői átírás kivonatából ismert!) listáról, Cigányvaja ellenben okkal hiányzik, mert ezt 1411-ben a Jakcsok az erdélyi püspöknek engedték át (ZsO III. 722., 839. sz., IV. 1422. sz.). Róna 1387-ben még nem létezett, 1400 körül telepíthették. Az 1423-ban említett Macedónia és Eperjesmező máshol nem fordul elő.

20 Bene még alighanem I. András és I. György beregi ispánsága idején (1382–1388) került a kezükre, mindenesetre 1392-ben már az övék (A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I–II. Szerk. Nagy Gyula. Bp., 1887–1889. I. 515., 521.), noha iktatásáról csak 1394-ből hallunk (DL 29 209.). Nagymuzsaly felébe 1411-ben cserejogon vezetik be a Jakcsokat (ZsO III. 33. sz.).

21 Erked egy részét 1411-ben vették zálogba (ZsO III. 1136. sz.), az egészbe cserejogon vezetik be őket 1412-ben (ZsO III. 1520. sz.). Még 1416 előtt új adományt kapnak mindkét településre (DF 254 852. = DF 254 853.).

22 1405: DF 254 827.; 1410: 254 835. Az utolsó Ábrányi (István fia, György) már 1386-ban örökösévé fogadta Jakcs fiait (DF 254 811.).

23 ZsO II/2. 7298. sz. (magánadomány, vö. még uo. 7595. sz. is); DL 105 477.; ZsO III. 1592. sz. (iktatások). Az itt említett részirtokok (Mihályfalva, Girolt, Dicsér) többet már nem fordulnak elő a Jakcsok kezén, valószínűleg átengedték ezeket a Dédácsi család másik ágának, a Mihályfalviaknak Lecsmér és Bodmér feléért cserébe.

24 Csak 1428-ból adatolható egy báldoni részirtok megvásárlása (DF 254 855.). A Jakcs család birtokállományának kialakulására ld. még *Hegyi G.*: A Szilágyság birtokviszonyai i. m. (10. jz.) 69–71., 72–74., 76–78.

Ezzel szemben a zálogbirtokok gyűjtése főként I. György fiához, II. Jánoshoz köthető. Az 1423-ban iktatott²⁵ birtokokból Görcsönt, Ardót és Sülelmedet, illetve Csehet és a pusztát Csompasztelkét a szomszédos bélteki Drágfiak még 1413-ban engedték át neki és testvéreinek 1000, illetve 1500 aranyforint névértékben bizonyos főbenjáró ítélet és bírság elengedése fejében.²⁶ Nem sokkal később ugyanők kötötték le nekik Bábca, Redefalva, Kolbászfalva, Bikáca, Somos, Tótfalu, Győrtelek, a három Várca, Illésfalva, Örményes és Borzlyuk birtokokat a Bükkalja déli részén, valamint Tóhát, Nyíres, Kozla, Aranymező és Csokmány falvakat a Szamos völgyében.²⁷ A Bereg megyei jószágait szépen kiegészítő Kismuzsalyt, valamint a borsovai, oroszi, hegyi és helmeci *portiókat* (utóbbi kettőt csak átmenetileg) már a két főág tagjai közösen vették zálogba 1414–1420 között.²⁸ Az 1423. évi mindkét birtoknévsorban előforduló Sarmasági-birtokok (Sarmaság, Kövesd, Tótkorond, Remete, Girókúta, Derzsida) megszerzésének módját és időpontját nem ismerjük, de nem is maradtak tartósan a család kezén.

A Jakcsok tehát egy vár (Hadad), félszáznál több örökbirtok és mintegy 30–35 zálogos jószág felett rendelkeztek az 1420-as évek derekán, amikor sor került a családi vagyon megosztására az idősebb és az ifjabb ág között. Többek között erre utal az, hogy míg 1423 előtt I. György négy és I. István két fia – amellet, hogy a kiváltság- és birtokadományait közösen eszközölték ki²⁹ – még kisebb jelentőségű ügyeiket (oklevelek átírása, határjárás, pereskedés, hatalmaskodások) is többnyire együtt intézték,³⁰ a későbbiekben ez már nem figyelhető meg. A jelzett idő-

25 ZsO X. 850. és 1039. sz.

26 Sülelmed, Ardó és Görcsön ismeretlen jogcímen már 1409-ben a Jakcsok kezén van (*C. Tóth Norbert*: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei. II. 1400–1410. [Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár II. kötetéhez]. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 48. [2006] 412–413.: 242. jz.); az elzálogosításukról tudósító 1413. oklevél szövege egykor a 13. jegyzetben említett, 1584. évi, mára eltűnt oklevél tartalmazta (vö. *Petri M.*: i. m. [13. jz.] II. 406.). Cseh és Csompasztelke bizonyosan 1412 (vö. ZsO III. 1766. sz.) és 1416 (I. György halála, vö. DF 254 852. = DF 254 853.) között került a Jakcsokhoz; megszerzésüket, mely ugyanazon perbeli felmentéssel kapcsolatos, mint az előző három falué, bizvást tehetjük szintén 1413-ra. Ld. még: ZsO XI. 446. sz.

27 Kolbászfalva és Tótfalu 1410-ben még a Béltekiéké (ZsO II/2. 7690. sz.), Nyíres és Borzlyuk viszont 1418-ban (ZsO VI. 2003. sz.), Bábca, Bikáca és Felsővárca pedig 1420-ban már a Jakcsoké (ZsO VII. 1747. sz.). Az 1423. évi listán Kolbászfalva, Tótfalu, Örményes, Kozla, Aranymező és Csokmány nem szerepelt, de 1462-ben ezeket – a többiekkel együtt – úgy tartják számon, mint Balkfi Sandrin (†1418/20) által kusalyi Jakcs II. György őseinek elzálogosított jószágokat (DL 105 917.), jóllehet Csokmányt a Jakcs család tagjai éppenséggel a Borsovaiaktól vették meg 1416-ban (ZsO V. 2337. sz.).

28 1414: ZsO IV. 2076., 2429. sz. (vö. V. 717. sz., VI. 1135. sz.); 1417: ZsO VI. 1136., 1339. sz.; 1419: ZsO VII. 215., 1615. sz.; 1420: ZsO VIII. 607., 689. sz.; 1425: DF 254 852. = DF 254 853.

29 A birtokadományokat az elkülönülés után is általában közösen kapta a két főág: így történt ez 1429-ben Szentkeresztfalva, a két Sereden és Gombatelke, valamint Nádas és Cegőtelke falvak (DF 254 856.), ill. 1440-ben a radnai (DL 27 874.), 1450-ben pedig a létai uradalom esetében (DL 28 394.).

30 Vö. pl. ZsO II/1. 2269., 4370., 4798. sz., II/2. 5289., 5999., 6366., 7352., 7690. sz., III. 1766. sz., IV. 195. sz., V. 717. sz., VI. 1135., 1166. sz., VIII. 1128. sz., IX. 536., 1031. sz., XI. 723., 1144–1145. sz.

pont után feltűnnek forrásainkban az egyes alágak birtokrészei, melyekkel azok már viszonylag szabadon rendelkeznek,³¹ kiváltva olykor a többiek tiltakozását.³² Ekkortól találunk példát arra is, hogy a családtagok egymásnak zálogosítják el örökségük egy-egy részét.³³

Az osztály egy részletére ugyanakkor közvetlen forrással is rendelkezünk: ez a váradi káptalan által kibocsátott 1425. július 22-i oklevél, mely néhány újabban szerzett birtok – a közép-szolnoki Szer, Erked, Cseh birtokok, Csompasztelke prédiüm és a beregi Oroszi részirtok – felosztásáról tájékoztat. Eszerint az utóbbi három jószágban a két ág fele-fele arányban részesült, míg Szer és Erked esetében az idősebb ágnak három, az ifjabbiknak pedig két rész jutott.³⁴ E furcsa arány (3:2) azzal magyarázható, hogy a két falu adományozásakor az uralkodó kifejezetten előírta, miszerint azokat I. György és I. István halála után fiaik egymás között osztásuk fel³⁵ (vagyis a szokástól eltérően nem az ágakat, hanem az egyéneket tekintve egyenrangú osztályos feleknek), márpedig utóbbinak csak kettő, míg előbbinek négy felnőtt férfisarja volt, akik közül azonban az egyházi pályára lépő II. Dénest már nem vették figyelembe, hiszen az ő esetében nem kellett törvényes utódokkal számolni. Mikor aztán I. György legkisebbik fia, a még gyermektelen II. Mihály nem sokkal később, 1427 előtt meghalt,³⁶ Erked és Szer felosztását is aktualizálták az új arány – 2:2 – szerint.³⁷

A többi birtokra vonatkozó osztálylevél viszont nem maradt fenn, így mielőtt értelmezni próbálnánk az osztozkodás folyamatát, előbb rekonstruálnunk kell azt a későbbi helyzet alapján.

E művelet elvégzéséhez elvileg a legalkalmasabb egy átfogó, az osztozkodás időpontjához minél közelebbi keltezésű összeírás lenne. Ez alapján első kézből juthatnánk egy nagy pillanatképhez a birtokok megosztásáról, mely ugyan tartal-

31 Ennek egyik első jele, hogy I. György fiai 1424-ben unokatestvéreik megemlézése nélkül kötnek kölcsönös örökösödési szerződést Meggyesi Jánossal és fiaival (ZsO XI. 1123. sz.). Ugyanabban az évben említik II. János orosz birtokrészét (ZsO XI. 299. sz.), igaz, ez saját szerzeményű zálogbirtoka volt, ld. még: 1428: DL 30 034.; 1430: DF 254 860. stb.

32 1439: KmJkv I. 159. sz.; 1449: KmJkv I. 705. sz.; 1459: KmJkv I. 1378. sz. stb.

33 1449: DL 88 240.; 1451: DL 30 035.; 1452: DL 27 885.; 1460: KmJkv I. 1422. sz.; 1461: KmJkv I. 1516., 1523., 1533. sz.; 1462: DL 30 041.; 1470: DF 254 877.; 1479: A Perényi család levéltára 1222–1526. Közzéteszi Tringli István. MOL–MTA TTI, Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 44.; = Perényi) 586–587. sz.; 1496: DF 254 894.; 1508: DL 30 072.

34 DF 254 852. és 254 853. (az egyezségnek mindkét példánya fennmaradt). Az oklevél regesztája (ZsO XII. 854. sz.) tévesen állítja azt, hogy István fiai Cseh, Csompasztelke és Oroszi egészét kapták.

35 „[...] prescripte possessiones Zeer et Erkud appellate annotatis Georgio et Stephano, eorum utputa patribus, et consequenter ipsis Iohanni ac Ladislao et Dyonisio ipsius Georgii, necnon dictis Mychaeli et Ladislao prefati Stephani filiis per regiam serenitatem donate eisdem Georgio et Stephano, patribus eorum, defunctis inter ipsos eorum filios iuxta vim premissae donationis regie dividi debuissent” – DF 254 852. = DF 254 853.

36 DF 239 468. A pozsonyi helyszín (vö. DL 24 605. is) arra enged következtetni, hogy Mihály halála összefüggésben állt az 1425–1426. évi huszitaellenes harcokkal.

37 1492-ben az ifjabb ágat képviselő Jakcs I. Ferenc kezén a két birtok fele van (DF 254 885.).

mazná az osztály óta történt változások eredményeit is, de azokat legalább azonos minőségű és egyidejű mivoltukban.³⁸ E követelményeknek látszólag megfelel Közép-Szolnok megye adóösszeírása, melyet korábban 1427-re, majd 1475-re, később 1466–1474, legutóbb pedig 1480–1483 közé kelteztek.³⁹ Tüzetesebb vizsgálódás után mégis le kell tennünk arról, hogy ezt kiindulási pontnak tekintsük: nem annyira a bizonytalan keltezés miatt (ennek meghatározása immár nyugvópontra látszik jutni), nem is azért, mert tulajdonképpen csak az egyes birtokrészekről beszédett adóról számol be (ez ugyanis egyenes arányban van a jobbágyporták számával), hanem inkább a birtokosok személyének esetenkénti nehéz azonosítása,⁴⁰ továbbá az elidegenített részbirtokok eredeti tulajdonosának felderíthetlensége,⁴¹ főként pedig az összeírás következtelensége miatt.⁴² De a sokkal pontosabb 16. századi dikajegyzékek felhasználásától (1543, 1549)⁴³ is el kell tekintenünk: kései voltuk mellett főként azért, mivel ekkorra a Jakcsok oldalágai, mint láttuk, kihaltak, és a családi vagyon – illetve ami belőle maradt – ismét egyesült az ifjabb ág, közelebbről a III. László alágát (II/2.) képviselő V. Mihály kezén.

Kénytelenek vagyunk tehát a szórt okleveles adatokból összerakosgatni az osztály nyomán előállt helyzetet. Ennek a módszernek nyilvánvalóan számos hátránya van. Számolnunk kell például azzal, hogy a források nagymérvű pusztulása miatt lényeges információk is elvesztek, tehát a ránk maradt adatok töredékesek és

38 Ez azért előnyös, mert általa elkerülhető az az „optikai csalódás”, mely a szórt okleveles adatok esetében jelentkezik (ld. alább). Ld. még *Engel P.*: Birtokosztály i. m. (1. jz.) 626., 632.

39 DL 35 800. Kiadásai (a keltezésekkel): *Thallóczy Lajos*: A kamara haszna (lucrum camarae) története, kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Weiszman, Bp., 1879. 180–185.; *Petri M.*: i. m. (13. jz.) I. 177–180.; *C. Tóth Norbert*: Lehetőségek és feladatok a középkori járások kutatásában. Századok 141. (2007) 418–431.

40 Miként más *portiók* birtokosai, a Jakcsok is sokszor csak keresztnevéükön jelennek meg az összeírásban, ráadásul náluk az egyidejűleg élt azonos nevű személyek (IV. és V. János) szétválasztása is problémát okoz. Bár ez a feladvány a család genealógiájának felderítésével végső soron megoldható (legalábbis olyan szinten, hogy ki melyik főághoz tartozott), a több Jakcs-birtokban (Völcsök, Újlak, Monó) is jelentős részt birtokló Krisztiánt továbbra sem sikerült azonosítani (vö. *Hegyí G.*: A Szilágyság birtokviszonyai i. m. [10. jz.] 49–50.: 28. jz.), így azt sem tudhattuk, melyik ágtól kerültek hozzá e jöszágok.

41 Így nincs adatunk arról, miként és melyik főág osztályrészéből jutott hadadi és bogdándi jussához Bekcsi Péter. Az okleveles adatok összegyűjtése nélkül más birtokosok, főként a Drágfiak erőteljes jelenléte sem értelmezhető a hajdani Jakcs-birtokokban.

42 Az inkoherencia megnyilvánulásai: (1) elhunyt személyek (pl. Jakcs II. György [II/1/b ág], vagy az özvegyével váltakozva szereplő Jakcs II. István [II/1. ág]) is birtokosként szerepelnek; (2) a zálogos javak tulajdonosaiként néha a régi, máskor az új tulajdonost tüntetik fel (vö. *C. Tóth N.*: Járások kutatása i. m. [39. jz.] 418–419.). Ennek és a családon belüli (többnyire nehezen dokumentálható és ideiglenes) elzálogosításoknak köszönhető, hogy a Jakcsok két ága között megoszoló falvakban nem észleljük az elvárt szimmetriát, vagyis az egyes ágak egyenlő súlyát (vö. *Engel P.*: Birtokosztály i. m. [1. jz.] 628., 631., 632.), még akkor sem, ha az idősebb ág birtokainak 1460-as évekbeli nagymérvű erózióját is számításba vesszük (*Hegyí G.*: A Szilágyság birtokviszonyai i. m. [10. jz.] 86–87.).

43 Vö. *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. MTA, Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 16.) 169–189. (Bereg), 401–428. (Közép-Szolnok), 429–442. (Kraszna).

esetlegesek. Nem mellékes továbbá, hogy kirakósunk elemeit különböző – a megcélzott eseménytől olykor 50–100 évre eső – időmetszetek szilánkjai képezik, melyek az osztály óta bekövetkezett változásoknak más-más stádiumát tükrözik, vagyis nem feltétlenül harmonizálnak egymással, ezért egyetlen tablóba sűrítésük megkérdőjelezhető eredményre vezethet. Nehézséget okoz, hogy a különféle oklevéltípusok, tartalmuk és jellegük függvényében, eltérő pontossággal örökítették meg a birtoklás tényeit, így nehéz elkülöníteni a jogigényt a tényleges birtoklástól.⁴⁴ Végül pedig a legfőbb problémát az jelenti, hogy forrásaink ritkán írják le szabatosan a jószág méreteit (pl. hogy fél- vagy egészbirtokról van-e szó) – legtöbbször egyszerűen csak az adott birtokban vagy birtokokban fekvő részekről (*portiones possessionarie*) tesznek említést.⁴⁵

A fenti nehézségek kiküszöbölésére az alábbi lépések látszottak célravezetőnek: (1) az okleveles források teljességre törekvő összegyűjtése – ezáltal biztosítható, hogy minél részletesebb idősoraink legyenek az egyes jószágok birtokviszonyairól; (2) részletes családfa összeállítása – hogy ágakhoz köthessük az egyes személyek részbirtokait; (3) a pontos adatok kiemelése és ágak szerinti csoportosítása – ez képezi a rekonstrukció gerincét. Végezetül (4) azok az adatok sem használtak, amelyek nem közlik a birtokrész méretét: egyfelől kizárásos alapon segítenek tisztázni a helyzetet (ti. amelyik ág tagjai egyszer sem szerepelnek egy adott település birtokosai között, az jó eséllyel nem is birtokolt ott), másfelől pedig módot adnak eredményeink ellenőrzésére.

Jóllehet bizonyítékok vannak arra nézve, hogy a 15. század derekán a két főág 1425 körül elkülönített vagyona tovább aprózódott az alágak kezén,⁴⁶ e másodlagos osztályok feltérképezésére már nem vállalkozhatok. A rekonstrukció megbízhatósága ugyanis, mint említettem, alapvetően attól függ, sikerül-e elegendő számú adatot összegyűjteni a tabló minden részletének megrajzolásához. A két főág esetében a feltétel teljesül, mivel ezek – leágazásaikban – az osztály után még több mint száz évig léteztek egymás mellett, az alágak némelyike viszont (és vele együtt egy sajátos birtokmegoszlás) csak néhány évtizedig állott fenn,⁴⁷ és e rövid időszá-

44 Az azonnali és végleges változásokat (pl. birtokadományt, birtok adásvételét vagy – ami vele gyakorlatilag egyenértékű – nagy összegben történő elzálogosítását) rögzítő oklevelek e tekintetben megbízhatóbbak, mint azok, amelyek csak utóbb válhattak hasznosíthatóvá feltételes vagy jogfenntartó voltuknál fogva (pl. kölcsön megfizetésének elmulasztása esetén történő birtoklefoglalás, tiltakozás, tiltás stb.).

45 Az önmagában szereplő *possessio* megnevezés sem tekinthető minden további nélkül egészbirtoknak, csak ha *totalis* jelzővel együtt vagy a *portiókkal* szembeállítva szerepel. Másfelől egy hosszabb birtoknévsorra alkalmazott *portiones* címke is takarhat egyik-másik falu esetében egészbirtokot.

46 Az 1440-ben adományul kapott Radna és uradalma felosztásából (DL 27 874. = DL 27 875.) kiderül, hogy az idősebb főágon belül II. János alága (I/1.) már elvált II. Lászlótól (I/2.) (erre már 1430. évi adat is utal: DF 254 860.), az ifjabb főág két alága viszont ekkor még közösen birtokolt (vö. még 1437: DF 254 867.), vö. *Hegyí G.*: Radna i. m. (11. jz.) 45.

47 Magyszakadásuk után osztályrészük értelemszerűen a legközelebbi rokonokra szállott: az I/2. ágé 1459-ben az I/1/a és I/1/b ágra (Perényi 488. sz.; KmJkv I. 1422. sz.; *Vladimír Rábik*: Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltárában [1181] 1214–1543. Szegedi

koból ránk maradt foghíjas adatsorok nem teszik lehetővé a nagyobb képfelbon-
tást. Hasonló megfontolás alapján el kell tekintsek azon birtokok tárgyalásától is,
amelyek csak rövid ideig maradtak a család kezén: az érábrányi birtoktesten még
osztatlanul adtak túl 1425-ben,⁴⁸ a Kraszna megyei jószágok többsége pedig az
1450-es évekre a Kémeriekhez került (Lecsmér, Gesztes, Báldon és részben Var-
solt) vagy elnéptelenedett (Bodmér, Dédács).⁴⁹ Utóbbiak többsége amúgy is a
Dédácsi-örökségből származott, amely, mint láttuk, kizárólag az idősebb ágat ille-
te meg, akárcsak az 1429-ben szerzett kaszonyi birtoktest (Kaszony és Kovászó
mezővárosok, Szernye, Újfalu, Kis- és Nagyalmás falvak) Bereg megyében vagy
a bihari Sólyomkő várának és uradalmának 1435-ben adományként kapott fele⁵⁰
– ezekben az ifjabb ágak értelemszerűen nem volt jussa. Az alábbiakban tehát
csak a tartósan Jakcs-kézben maradt hadadi-aranyosi uradalom és a beregi birto-
kok, illetve a környező zálogbirtokok vizsgálatára, ezeken belül pedig csak a két
főág részesezésének megállapítására szorítkozok.

E tekintetben a legteljesebb képet egy viszonylag kései oklevél szolgáltatja.
Eszerint 1492-ben az idősebb főág összes jogképes tagja (az I/1/a ághoz tartozó
IX. László, illetve az I/1/b ágból való III. Miklós és III. András, valamint IV.
György) eltiltotta Péter fiát, I. Ferencet (II/2. ág) attól, hogy öröklési jogaikat sem-
mibe véve Drágfi Bertalannak adja el a hadadi és aranyosi várat, a közép-szolnoki
Kusaly, Hadad, Nádasd, Bogdánd, Korond, Apáca, Onostó, Szer, Erked, Monó,
Újlak, Vicsa, Völcsök, Bősháza, Horvát, Benedekfalva, Aranyosalja, Széplak, Ud-
varhely, Karika, Görcsön és Debren felét, Középvárca, Mutos, Zsibó, Varasító,
Nyírsid, Prodánfalva, Turbóca, Zsákfalva, Oláhnádasd, Nagysolymos és Kissoly-
mos egészbirtokokat, valamint Ad negyedét, továbbá a krasznai Varsolt, a beregi
Bene és Kismuzsaly felét, végül pedig Oroszi és Borsova birtokbeli *portióit*.⁵¹ A
rokonságnak feltehetően nem voltak pontos értesülései arról, hogy miféle ügyletet
kíván kötni Ferenc a térség leghatalmasabb bárójával,⁵² így a biztonság kedvéért
– legjobb tudásuk szerint – felsorolták minden birtokát és birtokrészét, melyekre
rokonai jogon igényt tarthattak. Mivel pedig I. István vérvonalát ekkor már csak
I. Ferenc és utódai tartották fenn, e birtokállomány okkal tekinthető az ifjabb ág
többé-kevésbé teljes vagyonának.

Középkorász Műhely, Szeged, 2010. [Capitulum 7.] 137–140.), a II/1. ágé az 1470-es években a
II/2.-re, míg az I/1/a ágé az I/1/b-re 1507-ben (KmJkv II. 3407. sz.; DL 30 072.).

48 Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I–II. Oklevelek 1229–1818. Szerk. Bártfai Szabó
László. Stephaneum, Bp., 1919. I. 334–337. Regesztája: ZsO XII. 851. sz.

49 1440: DF 254 868.; (1450?): KmJkv I. 902.; (1452?): KmJkv I. 1032. sz.; 1459: DL 27 672.;
1461: KmJkv I. 1498. sz.; 1467: DL 27 688.

50 Kaszonyra és tartozékaira: 1429: DF 221 829.; 1430: DF 254 860. Sólyomköre és tartozékaira:
1435: DL 88 317.; 1444: KmJkv I. 511. sz.; 1446: DL 105 497.; 1450: DL 65 417. Mindkettő a
hűtlenségbe esett szántói Lack Lászlótól (vö. *Engel P.*: Archontológia i. m. [11. jz.] I. 414., II.
138.) került a Jakcsokhoz.

51 DF 254 885.

52 Drágfi Bertalan pályájára és regionális hatalmára: *Horváth Richárd*: A békési Drágfiak és a kirá-
lyi udvar kapcsolata a Hunyadiak korában. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család i. m.* (8. jz.)
167–212.; *Neumann Tibor*: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. Uo.

Persze a tiltakozó és tiltó oklevelek nagyvonalúságának ismeretében joggal felvetődhet a kérdés, vajon mit fogadhatunk el a fenti listáról tényleges jószágként, és mi az, ami csupán a mások birtokára emelt vagy emelhető jogcímet takar?⁵³ Ha pedig a birtoknévsor tükrözi is az 1492. évi tényleges helyzetet, vajon mennyiben vetíthető ez vissza 70 évvel korábbra, a minket érdeklő osztozkodás idejére? Szerencsére az okleveles adatok tömeges bevonásával e kérdésekre megnyugtató választ adhatok.

Ami a dilemma első felét illeti, több egykorú adattal igazolhatom, hogy a fenti oklevél híven mutatja be az ifjabb ág 1490-es évek eleji részeseését az egyes birtokokban. Így 1489-ben I. Ferenc Mutos, [Közép]várca, Róna és Turbóca egész-birtokok ügyében pereskedik Drágfi Bertalannal, kinek aztán 1493-ban Bene és Nagymuzsaly felét, illetve oroszai részbirtokát veti zálogba, 1494-ben pedig Középvárca egész-, Széplak, Bósháza, Horvát és Benedekfalva félbirtokokat, valamint görcsöni *portióját* adományozza el.⁵⁴ Ugyanő 1491-ben Mutos és Oláhnádasd egészbirtokokat, valamint Debren birtokbeli részét váltja vissza Bönyei Tamástól, majd Oláhnádasd egészbirtokot adja el neki.⁵⁵ Végül 1493-ban Csanáros és Zálnok felét idegeníti el örökre Dobai Györgynek, Varsolc felét pedig Szilágyszegi Pálnak.⁵⁶ A fenti információk tükrében csupán annyit kell megjegyeznünk, hogy az 1492. évi birtoknévsor – feltehetően jogfenntartás céljából – nem vette figyelembe a legfrissebb változásokat (azaz Oláhnádasd végleges elidegenítését), továbbá nem tekinthető abszolút értelemben teljesnek: a tiltakozók – figyelmetlenség vagy ismerethiány miatt – kifelejtették a felsorolásból Róna egészbirtokot, valamint Nagymuzsaly, Csanáros és Zálnok felét.

Visszavetítetőségét szintén számos érv támogatja. Pontos részbirtok-nagysággal ugyan a korábbi források alig szolgálnak, de az megfigyelhető, hogy I. Ferenc egészbirtokai előzőleg is csak az ifjabb ág tagjai kezén fordultak elő.⁵⁷ Fontos argumentum továbbá, hogy a listán olvasható településnevek döntő többségét megtaláljuk az 1423. évi birtokok sorában is.⁵⁸ Ami onnan hiányzik, az szinte mind újonnan ültetett falu: Ónostót minden jel szerint az osztály idején telepítették Korond határában, míg Benedekfalvát Bósháza, Prodánfalvát Karika, Kissolymost

53 Ez irányú óvatosságra int egy 1493. évi oklevél, amellyel az idősebb ágnak fent nevezett tagjai I. Ferencet Kucsó, Papterek, Mojrád, Beréd és Szélszeg egészbirtokoknak, valamint Monó és Debren birtokbeli részeknek ugyancsak Drágfi Bertalan részére történő elidegenítésétől tiltották el (DF 254 890.). Csakhogy e jószágokon – látni fogjuk – egytől egyig az idősebb ág képviselői adtak túl még 1464-ben. Így Ferenc valójában csak a fenti birtokokban rejlő (de sohasem konkretizálódott) rokon jogairól készült lemondani.

54 1489: DL 27 964. = 27 965.; 1493: DL 19 945.; 1494: DF 254 892.

55 KmJkv II. 2738–2739. sz.

56 KmJkv II. 2888–2889. sz.

57 1462: DL 105 504. (Zsibó, Mutos, Középvárca); (1480 k.): C. Tóth N.: Járások kutatása i. m. (39. jz.) 424–425. (itt Mutos és Oláhnádasd egészében, Nyírsid pedig részben Drágfi-birtokként szerepel, ami azonban csak pillanatnyi zálogbirtoklásként értelmezendő). Vö. még 1499: DF 254 896. (Kis- és Nagysolymos, Varasító, Zsákfalva); 1535: KmJkv II. 4531. sz. (Zsibó, Zsákfalva).

58 Varasító az 1423. évi Alfürményessel, Zsákfalva Monostorpatakkal azonos.

pedig Nagysolymos területén később.⁵⁹ Az egyetlen kivétel Ad, melynek felét 1437-ben szerezte meg I. István fia, I. Mihály (II/1. ág) és unokaöccse, Péter (II/2. ág) Vártelek nevű egészbirtokukért cserébe Adi Jánostól.⁶⁰ (Az 1425 körüli osztály tekintetében tehát Ad helyett – az 1423. évi listán egyébként szereplő – Vártelekkel kell számolnunk az ifjabb ág osztályrészében.)

A nagyfokú egyezés változatlanságot sugall. És valóban: Ad, illetve Vártelek esetétől eltekintve nincs adat arra, hogy a Jakcsok ifjabb ágának sikerült volna ténylegesen bővítenie birtokállományát, mint ahogy arra sem, hogy 1491-ig bármit is végleg elidegenített volna örökségéből – eltérően az idősebb ágtól, mely az 1460-as évek elején kénytelen volt túladni összes zálogbirtokán és örökös egészbirtokai zömén.⁶¹

Az ifjabb ág osztályrészének konzerválódását támasztja alá az 1492. évi jegyzék birtoknagyságainak szabályossága is (ti. hogy – ha Adtól és a két beregi részirtoktól eltekintünk – csak egész- vagy félbirtokok szerepelnek benne). Ez mindenképpen egy korábban létrehozott mesterséges rendet tükröz, amit máshoz nem köthetünk, mint az 1425 körüli birtokosztályhoz. A véletlenszerű birtokmozgások csakis a szabályosság felbomlása irányában mozdíthatók volna el az összképet: ha ez mégis szimmetrikus maradt, az csupán azzal magyarázható, hogy a főágak közti tranzakciók – amelyeket csupán zálogosítások formájában tudunk kimutatni⁶² – csak ideiglenes hatást fejthettek ki a családon belüli birtokmegosztásra.

Minden jel arra utal tehát, hogy a századvégi állapotokat – némi korrekció után – visszavetíthetjük a szétválás pillanatára. Ebből pedig az következik, hogy mindazon jószágoknak, melyek 1423-ban a Jakcsok kezén voltak, de az 1492. évi korrigált listán nem szerepelnek, az osztály során az idősebb ág birtokába kellett jutniuk, amelynél a félbirtokok másik fele is keresendő.

Az I. György utódainak (I. ág) részesedésére vonatkozó szórt adatok felsorakoztatása mindenben megerősíti fenti gondolatmenetünk helyességét. Ezek jelentős hányada néhai IV. László fia, IV. János (I/1/a ág) birtokügyleteivel kapcsolatos.

59 Ónostöt először 1418-ban említik (ZsO VI. 2498. sz.; lokalizálására: *Petri M.*: i. m. [13. jz.] IV. 159.), Benedekfálvát és Prodánfálvát 1480 körül (*C. Tóth N.*: Járások kutatása i. m. [39. jz.] 424., 425.), Kissolymost pedig éppenséggel a szóban forgó 1492. évi oklevélben. Valamennyi Jakcsbirtok volt már ekkor is.

60 DF 254 867. Jakcs I. Mihály 1451-ben hajlott arra, hogy hatálytalanítsa a cserét (DL 28 609.), de a jelek szerint ez nem valósult meg, Vártelek az Adiakkal rokon Haraklyániak kezén maradt (vö. *C. Tóth N.*: Járások kutatása i. m. [39. jz.] 425.; DL 105 535.). Az a tény, hogy 1492-ben Ad fele helyett már csak a negyede van az ifjabb ág kezén, talán azzal magyarázható, hogy időközben részesítették belőle az idősebb ágat is (melynek egyébként korábban is voltak zálogos javai a faluban: 1428: DF 254 854.; 1430: Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő – A zichi és vasonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Döry Ferenc–Lukcsics Pál–Áldásy Antal–Barabás Samu. Magyar Történelmi Társulat, Pest–Bp., 1871–1931. [= Zichy] VIII. 415–416., vö. még 1441: KmJkv I. 385. sz.; 1450: DF 253 503.).

61 *Hegy G.*: A Szilágyság birtokviszonyai i. m. (10. jz.) 86–87.

62 Ld. 33. jz.

Ő 1460-ban visszakarta az ifjabb főág tagjaitól, vagyis Pétertől és fiától (II/2. ág), valamint néhai I. Mihály fiaitól (II/1. ág) Völcsök felét, melyet korábban II. László (I/2. ág) zálogosított el nekik.⁶³ 1461 legelején viszont már Drágfi Miklósnak engedte át Bábca, Kolbászfalva, Redefalva és Somos nevű egészbirtokait, továbbá Cseh, Sülelmed, Tóhát, Nyíres, Kozla, Csokmány és Aranymező birtokbeli részeit – hiába tiltották ettől az ifjabb ág fent nevezett tagjai, illetve nagybátyja, II. György és ennek fia (I/1/b ág).⁶⁴ IV. János szorult helyzetben lehetett, mert egyidejűleg Bereg megyei birtokait, azaz Kovászó, Kaszony, Szernye, Újfalú és a két Almás felét, illetve Bene, a két Muzsaly és Oroszi negyedét is eladta 3000 aranyforintért Keszi Balázs munkácsi várnagynak.⁶⁵ Két hónappal később az imént még tiltakozó II. György (I/1/b ág) is kénytelen volt visszaszolgáltatni Drágfi kezébe az ősei által a Jakcsok idősebb ágának elzálogosított jószágokat, azaz Cseh és Sülelmed 1/16-át, valamint Tóhát és Nyíres felét.⁶⁶

Az idősebb ág birtokaira vonatkozó legfontosabb adatok a II. László kihalt ágának (I/2.) nőtagjaival kapcsolatos oklevelekből származnak. Egyfelől arról értesülünk, hogy II. György (I/1/b ág) és IV. János (I/1/a ág) 1464-ben, hosszú per után, hitbér és jegyajándék címén zálogba vetették II. László özvegyének Debren és Monó felét, továbbá Szélszeg, Papterek, Kucsó, Mojgrád és Beréd egészbirtokokat 1100 aranyforinton.⁶⁷ (Az összeg nagysága miatt az ügylet eleve végleges adásvételnek volt tekinthető.) Másfelől II. László árvája, Erzsébet (I/2. ág) budai apáca adott túl 1472-ben Inó,⁶⁸ Damjon, a két Goroszló és Náprád egészbirtokon, valamint Udvarhely egészbirtok felén, melyeket még 1459-ben kapott leánygyedként.⁶⁹

Ha a fenti adatokat összerakjuk, a család birtokainak döntő hányadáról megállapítható, hogy melyik főág kezére került a nagy osztozáskor. A maradék sorsának felderítésében, akárcsak az eddigi eredmények ellenőrzésében, már csak a településenként idősorokba rendezett egyszerű részirtok- említésekre támaszkodhatunk. Ezek értékeléséhez azt a kézenfekvő munkahipotézist használom, misze-

63 KmJkv I. 1422. sz.

64 KmJkv I. 1497. sz. Vö. még 1460: DL 105 917.; 1461: KmJkv I. 1530., 1532. sz.

65 1461: DL 72 044. – vö. KmJkv I. 1526. sz., Zichy X. 140–141., DF 254 874.; 1462: DL 15 739. A fenti részesedések úgy értelmezhetők, hogy míg az első hat birtok kizárólag az idősebb ágat illette (ld. fent), IV. Jánosnak tehát csak az I/1/b ág tagjaival kellett rajtuk osztoznia, a többi négyben rajtuk kívül az ifjabb főág két alága is részes volt. – Az elidegenített részirtokok Balázs halála után özvegye kezével a Matuscainaiakhoz jutottak (1479: Perényi 586–587. sz.; 1492: DL 88 770., 88 771.).

66 1461: KmJkv I. 1548. sz. – Vö. még uo. I. 1528. sz.; 1462: DL 105 917.

67 *Rábik, V.*: i. m. (47. jz.) 137–140. E jószágokat hűtlenség miatt Mátyás király 1468-ban elkobozta, és Kinizsi Pálnak kötötte le, aki 1472-ben továbbadta azokat Drágfi Miklósnak és fiainak (DL 74 176.).

68 Inó egészbirtok korábban is II. László kezén volt, aki elcserélte azt Borzási György Kraszna megyei részirtokaiért, majd 1438-ban unokaöccseivel, IV. Lászlóval és II. Györggyel (I/1. ág) visszavásárolta a környékbeli románok által háborgatott új tulajdonostól (DL 27 868.).

69 1459: Perényi 488. sz. (vö. 1464: DF 244 066.; 1469: Perényi 530. sz., DL 45 369. is); 1472: DL 69 849. (egykorú másolat) = DF 252 617. (kora újkori magyar fordítás).

rint ha egy helyen kizárólag az egyik ág tagjainak *portiói*val találkozunk, akkor az a falu az illető ág egészbirtokának tekinthető, vegyes előfordulás esetén viszont hihetőbb, hogy egyenlő arányban osztozott rajta a két fél. A meglehetősen gépies eljárás⁷⁰ ugyan néhol ellentmondáshoz vezet⁷¹ (ami talán a családon belüli zálogosítások zavaró hatásának tudható be), de összességében igazolja, vagy épp jól ki egészíti az eddigi eredményeket.

A fentiek alapján akövetkező módon rekonstruálhatjuk az 1425 körüli birtokosztályt: az akkori örökbirtokok közül teljesen az idősebb ágnek jutott Szélszeg, Kelence,⁷² Nagyszeg,⁷³ Damjon, Inó, Náprád, (Nagy)goroszló, Kucsó, Paptelek, Mojgrád és Beréd, az ifjabb ágnek Mutos, Oláhnádasd, Solymos, Zsibó, Róna, Turbóca, Karika,⁷⁴ Monostorpataka, Vártelek, Nyírsid és Alfürményes, míg a többi jószágon (Kusaly, Erked, Szer, Hadad, Apáca, Nádasd, Bogdánd és Korond, továbbá Monó, Újlak, Vicsa, Völcsök, Bősháza, Horvát, Széplak, Aranyosalja, Mon,⁷⁵ Udvarhely és Debren, valamint Zálnok, Csalános és Varsolc a Szilágyságban, Bene és Nagymuzsaly Bereg megyében) fele-fele arányban osztoztak.

A zálogbirtokok felosztásáról már jóval nehezebb nyilatkozni, mivel azokat a család – néhány kivétellel – már 1460–1462-ben elveszítette. Az 1425. évi egyezséglevél alapján annyit bizvást állíthatunk, hogy reájuk is sort kerítettek, hiába volt legtöbbjük az idősebb ágbeli II. János és II. László szerzeménye. Azt láthattuk, hogy Cseh és Göröcsön birtokokat, továbbá a beregi Kismuzsalyt és az orosz meg

70 A konkrét esetek bemutatásától hely hiányában eltekintek, csupán néhány, eddig nem szereplő egészbirtokra vonatkozó adatsort ismertetek alább, jegyzetben.

71 Ld. alább Kelence esetét.

72 Bár az 1480 körüli összeírás egyedüli tulajdonosaként Jakcs II. Istvánt (II/1. ág) tünteti fel (C. *Tóth N.*: Járások kutatása i. m. [39. jz.] 424.), ez csak átmeneti zálogbirtoklás lehetett (vö. alább az 1462. évi adattal), mert máskor kizárólag az idősebb ág tagjai kezén találjuk (1462: DL 30 041.; 1464: DF 284 200.; 1508: KmJkv II. 3475. sz.; 1516: DF 253 823. fol. 262v–263r; 1519: DL 105 540.; 1521: DL 28 035.; 1524: DL 105 926.; 1526: DF 225 407.; 1527: KmJkv II. 4201. sz.; 1541: Wess. cs. bp.-i lt. 1. doboz fol. 25–26.; ill. *Petri M.*: i. m. [13. jz.] II. 413., 422.).

73 Amikor IX. László (I/1/a ág) 1502-ben Sándorházi Márton gyulafehérvári főesperestől 300 forintnyi kölcsönt vett fel, felhatalmazta hitelezőjét, hogy a fizetés elmulasztása esetén lefoglalja Nagyszeg és Völcsök nevű egészbirtokait (KmJkv II. 3242. sz.). Jóllehet a forrás felhasználhatósága tekintetében gyanúra ad okot az a tény, hogy Völcsöknek csak fele volt az idősebb ág kezén (ld. fent), a szórt adatokban Nagyszeg kizárólag ez utóbbi tagjainak kezén szerepel (1450: DF 253 503.; 1462: DL 30 041.; 1487: KmJkv II. 2658. sz.; 1510: KmJkv II. 3544. sz.; 1516: DF 253 823. fol. 262v–263r; 1519: DL 105 540.; 1521: DL 28 035.; 1524: DL 105 926.; 1526: DF 225 407.; 1541: Wess. cs. bp.-i lt. 1. doboz fol. 25–26.).

74 1492-ben Karikának csak a fele volt az ifjabb ágé (DF 254 885.), akárcsak az 1480 körüli adóztatás idején, amikor a másik felét Drágfi Miklós kezén írják össze (C. *Tóth N.*: Járások kutatása i. m. [39. jz.] 424.). E félbirtok eredeti tulajdonosa éppúgy lehetett az idősebb ág, mint az ifjabb. Az 1492. évi birtoknévsor jellege inkább az első lehetőséget támogatja, a másik meszesi birtok, Nyírsid analógiája (vö. uo. 424.) viszont, akárcsak a későbbi adatok (1515: DL 105 537.; 1549: *Maksay F.*: Magyarország birtokviszonyai i. m. [43. jz.] I. 410.; 1570: Wess. cs. zsbói lt. 1. doboz nr. 63.), kifejezetten a másodikat.

75 Vö. 1430: DL 28 779.; 1432: DL 97 137., 27 865.; 1505: KmJkv II. 3355. sz.; 1547: KmJkv II. 4899. sz.

a borsovai *portiókat* kettéosztották, ellenben Bábca, Kolbászfalva, Redefalva és Somos, valamint Tóhát és Nyíres az idősebb ág, Középvárca pedig az ifjabb ág kizárólagos tulajdona lett. Az egyszerű említések szintjén egyedül az utóbbiak kezén fordul elő Alsóvárca és Illésfalva,⁷⁶ az előbbieken pedig Bikáca, Felsővárca, Györtelek, Tótfalu, Örményes, Borzlyuk, Kozla, Aranymező és Csokmány.⁷⁷ Ardó és Sülelmed esetében a közös birtoklás valószínűsíthető.⁷⁸

Úttörő tanulmányában Engel Pál azt hangsúlyozta, hogy a telekosztály a 14. század közepétől gyakorlatilag egyeduralkodóvá vált, és ettől egyetlen család sem tért el (bár egy kivételtől azért ő maga is beszámolt).⁷⁹ Modellje alapján, akárcsak az 1425. évi részleges osztozás ismeretében, azt várnánk, hogy esetünkben is kizárólag ez a gyakorlat érvényesült. Ehhez képest a kibontakozó összképet szemlélve az első, ami feltűnik, hogy mind az idősebb, mind az ifjabb ághoz tucatnyi egész-birtok került.⁸⁰ A Jakcsok osztálya mégsem tekinthető egyszerű kivételnek, a területosztály egy elkésett képviselőjének, hiszen a telkenkénti felosztás alkalmazására is sor került, ráadásul nem csak egy-két központi helyen (ami még beleférne az engeli modellbe), hanem több mint 30 település esetében. Úgy vélem, itt egy eddig ismeretlen birtokfelosztási móddal van dolgunk, amely a két alaptípust kombinálja, és amelyet a továbbiakban *vegyes osztály*nak fogok hívni.

A vegyes osztály nyilván nem lehetett túl elterjedt technika, ha Engel figyelmét elkerülte. Az általam vizsgált eset mégsem áll teljesen egymagában: két másik példát is hozhatok rá. Az első a Bélteki család Drágfi- és Balkfi-ágának 1424. évi osztozkodása, melynek részleteiről a leleszi konvent által kiállított osztálylevél tudósít.⁸¹ Ennek különlegességét a kutatás mostanában ismerte fel, de lényegét abban vélte megragadni, hogy a két ág osztályrészét a bélteki (erdődi) uradalom falvaiban telek-, a kővári tartozékokban viszont területosztállyal választották szét.⁸² Valójában a 24 település közül, melyben telekosztályt tartottak, hat (Sülelmed, Ardó, Göröcsön, Cseh, Lápos, Berkesz) a kővári kerületben feküdt, az egészben kiosztott 95 falu közül pedig legalább 18 Erdőd tartozéka volt, és lehetséges,

76 1462: DL 105 504.

77 1450: DF 253 503.; 1451: *Petri M.*: i. m. (13. jz.) II. 413.; 1460, 1462: DL 105 917.; 1461: KmJkv II. 1497. és 1532. sz.; 1464: DF 284 200. Egy 1495. évi adat látszólag arra vall, hogy Bikácán, Felsővárcán, Györteleken és Aranymezőn az ifjabb ágnak is volt részesedése, de ekkor I. Ferenc (II/2. ág) valójában csak az elhunyt családtagok által több évtizede a Drágfiaknak elzálogosított jószágokra vonatkozó jogigényéről mondott le végleg (DF 254 893.), ami a négy falu esetében nem jelent feltétlenül tényleges korábbi birtoklást.

78 1450: DF 253 503.; 1455: KmJkv I. 1180. sz.; 1460, 1462: DL 105 917.; 1461: KmJkv I. 1497., 1528., 1532., 1548. sz.

79 *Engel P.*: Birtokosztály i. m. (1. jz.) 632–633.

80 E megállapítás erejét nem gyengíti, hogy az osztály rekonstrukciója néhány ponton bizonytalan. Láthatuk, hogy több olyan forrással is rendelkezünk, ahol kifejezetten egész- és félbirtokok szerepelnek valamelyik ág kezén.

81 ZsO XI. 446. sz.

82 *C. Tóth Norbert*: Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365–1424 között. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család i. m.* (8. jz.) 164.

hogy a Bükkalját is ideszámíthatjuk a maga 21 falujával.⁸³ Egyszóval mindkét birtoktesten⁸⁴ vegyes osztályt alkalmaztak.

A második párhuzam a losonci Dezsőfiéké, kiknek a 15. század közepén három ága osztozott Csicsó várán és tartozékain.⁸⁵ Közülük kettő csatlakozott az 1467. évi lázadáshoz, és annak leverése után minden birtokát elveszítette, ideértve csicsói *portióit* is, melyeket ez alkalommal felsorolt a királyi oklevél. A lista azonban csak a vár és 12 település esetén beszél kétharmados részesedésről (ami telekosztályt feltételezve megfelelne elvárásainknak), további 25 falu egészbirtokként volt a két rebellis ág kezén, világosan jelezve a korábbi osztály vegyes jellegét.⁸⁶

Mindezek ellenére úgy tűnik, a vegyes osztályt csak egy szűkebb térségben (hozzávetőleg a Szamos folyó tágabb környezetében) használták, ott is talán csak a 15. század első felében. A szomszédos váruradalmaknál már a klasszikus telekosztály gyakorlatával találkozunk: Radnát és tartozékait maguk a Jakcsok is kizárólag e módszerrel osztották fel 1440-ben,⁸⁷ ahogy 1470 körül a losonci Bánfiaknak is mind a négy ága részesült a Valkói, a Sebesvári és a Mentői uradalom falvainak mindegyikéből.⁸⁸

Az új osztálytípus családtörténeti hatása a fentiek tükrében kétféle lehetett: ha a vegyes osztályban az egészükben kiosztott települések száma dominált, az osztozkodó ágak önálló családokká váltak (lásd a Drágfiak és Balkfiak esetét), míg ahol a telekosztály részaránya jelentős volt, ott e fejlemény elmaradt – amint ezt a losonci Dezsőfiék és a kusalyi Jakcsok esetében is tapasztalhattuk.⁸⁹

Felmerül a kérdés: milyen ismérvek alapján különítették el a vegyes osztály alkalmazásakor az egészben kiosztott, illetve a telkenként felosztott jószágok körét?

83 Vö. *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM. Térinfo Bt.–MTA TTI, Bp., 2001.

84 Kérdéses, hogy a felosztott birtokállomány egyáltalán két uradalomnak tekinthető-e. Az oklevél legalábbis nem különbözteti meg őket (vö. ZsO XI. 446. sz.), sőt inkább azt sugallja, hogy az osztály tárgyát képező valamennyi jószág Kővár várához tartozott – ami érthető is lenne, hiszen Erdődön ekkor még semmiféle erősség nem állott (vö. *Horváth R.*: A bélteki Drágfiak i. m. [52. jz.] 172–176.).

85 1461: DL 25 989. Kiadása: *Z[enovie] Pâclișanu*: Un registru al quinquagesimei din 1461. In: Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani. Imprimeria Națională, București, 1936. 598. Vö. *Engel P.*: Genealógia i. m. (12. jz.) Tomaj nem, 6. tábla: Losonci Dezsőfi.

86 DL 27 916. Ld. még: *Hegyí Géza*: Bálványosvár és a nagypolitika (1456–1463). A Várdai és a losonci Dezsőfi család küzdelme a bálványosi uradalomért. Erdélyi Múzeum 67. (2005) 3–4. sz. 111., 128. (itt tévesen állítottam azt, hogy mindenhol telekosztály történt); *Nógrády Árpád*: A lázadás ára. Erdélyi Múzeum 67. (2005) 3–4. sz. 133.

87 Vö. *Hegyí G.*: Radna i. m. (11. jz.) 44–49.

88 *Engel P.*: Genealógia i. m. (12. jz.) Tomaj nem, 4–5. tábla: Losonci Bánfi; Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonci Bánffy család történetéhez. I–II. Szerk. Varjú Elemér–Iványi Béla. Hornyánszky, Bp., 1908–1928. (A Tomaj nemzetségbeli losonci Bánffy család története; = Bánffy) II. 223–224., 342–344., 423–425., 488–489. Vö. még *Hegyí G.*: A Szilágyság birtokviszonyai i. m. (10. jz.) 89.

89 A Jakcsok idősebb főágának legtovább fennmaradt alágát (I/1/b) 1505-től 1540 körüli kihalásáig gyakran mondták kaszonyinak, de ez lényegében nem érintette a család egységét.

Elsőre azt gondolhatnánk, hogy az egyes birtokok megszerzésének ideje vagy jogcíme volt a meghatározó. Összevetve azonban a családi birtokállomány kialakulásának a tanulmány elején ismertetett folyamatát az osztály eredményeként előállt helyzettel, nyomban kitűnik e hipotézis tarthatatlansága. Elég csak az 1387-ben adományul nyert aranyosi uradalom esetére hivatkozni, amelynek tartozékai közül egyesek megosztva, mások pedig egészében kerültek a két főág valamelyikének birtokába.

A következő ötletünk az lehetne, hogy – Engel nyomán – az egyes települések portaszámában (vagyis adózási potenciáljában) lássuk az elsődleges szempontot. Eszerint a népesebb helyeken mindegyik ág részt kapott, a kisebbeknél viszont nem bonyolították az eljárást telkenkénti osztállyal. Ez már közelebb állhat az igazsághoz, hiszen a telekosztály alá eső Jakcs-örökbirtokok átlagadója 1480 körül 20 forint volt, míg a többié ennek alig egynegyede, 5,35 forint.⁹⁰ A számok azonban inkább csak tendenciát jeleznek: szoros egyezést nem észlelünk a népesség és az osztály módja között,⁹¹ hiszen a részekre osztott falvak sorában akadt néhány az egyben maradtak átlaga alatti portaszámmal, sőt olyan is, amely már 1423–1425-ben pusztá (Daróctelke, Csompaszelke), új telepítés (Apáca) vagy eleve részirtok (Mon) volt. Így a népességszám inkább csak közvetve befolyásolhatta az osztály menetét.

Úgy gondolom, a megoldás kulcsát a II. László özvegyével kötött 1464. évi egyezés tartalmazza, ahol az átengedett félbirtokok magyar (*Hungaricalis*), az egészbirtokok pedig román (*Wolachalis*) minősítéssel szerepelnek.⁹² E nyomon elindulva ugyanis, miután az osztozkodás módját immár módszeresen összevettem a birtokok etnikai jellegével, nagyon erős korrelációt észleltem (lásd *Függelék*).⁹³ Minden jel szerint az történt, hogy birtokaik szétválasztásakor a Jakcsok a magyar jószágokban telekosztályt tartottak, a román településterületen viszont területosztályt.

A fenti összefüggés nemcsak a Jakcsok esetében áll meg, hanem az imént felhozott példákra is érvényes. A Csicsóhoz tartozó magyar települések csoportja tökéletesen egyezik a közös birtoklásban maradt jószágok halmazával, míg az osztály során egészben maradt falvakat románok lakták.⁹⁴ A Béltekiék osztálylevele *expressis verbis* románoknak mondja azokat a jószágokat, amelyek területosztály alá

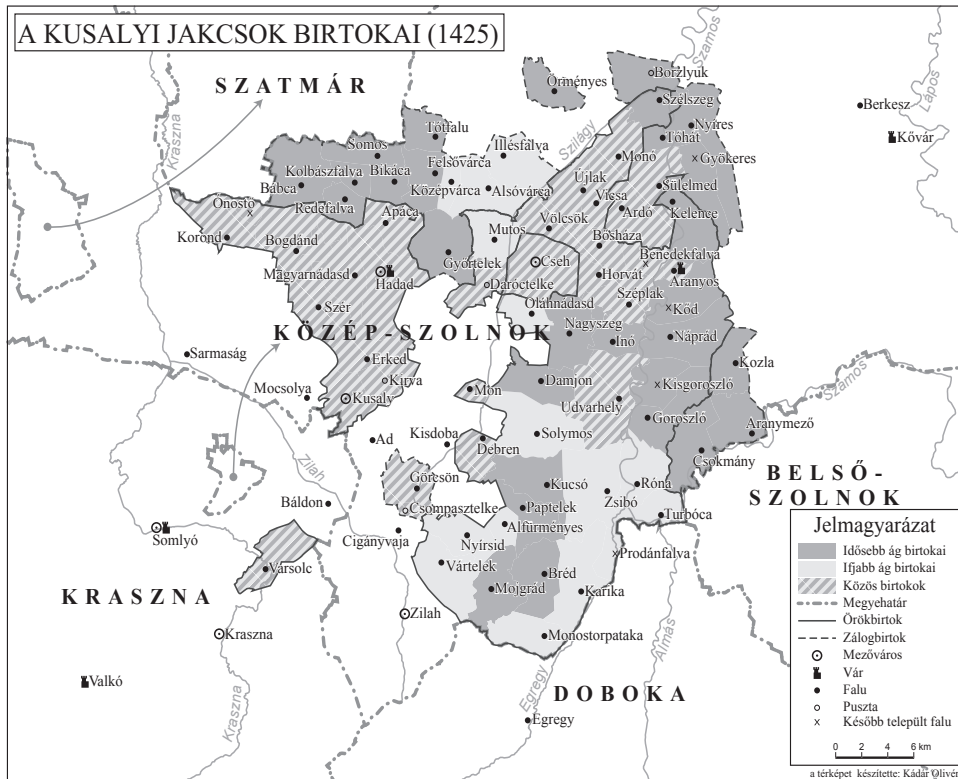
90 Ld. C. Tóth N.: Járások kutatása i. m. (39. jz.) 422–425.

91 Igaz, itt figyelembe kell venni azt is, hogy adataink ötven évvel későbbiek az osztály időpontjához képest; ezalatt a településhierarchia némileg változhatott, főként a kistelepülések szintjén.

92 Vö. Rábik, *VL*: i. m. (47. jz.) 137–140.

93 Inót, mely az idősebb ág egészbirtoka lett, 1459–1469-ben magyar településnek mondják, az osztály idején azonban még román falu volt. Ugyanez mondható el az ifjabb ág kezén levő Zsibóról is. (Mindkettőre ld. *Függelék*.) A telkenként felosztott Korond viszont, mely 1462-ben már Oláh- előtaggal jelenik meg (DL 105 504.), néhány évtizeddel korábban talán még magyar falunak számított – mindenesetre az elveszett 1423. évi oklevélről készült magyar nyelvű kivonat így is értelmezhető (*Petri M.*: i. m. [13. jz.] II. 410, vö. még uo. III. 9.). A fentiek alapján feltételezhetjük, hogy Csanálos 1467. évi román lakossága (DL 27 688.) is viszonylag friss etno-demográfiai változásokat tükröz.

94 DL 27 916. Vö. 1405: Bánffy I. 482–484.; 1553: *Makkai László*: Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején. Klny. az Erdélyi Tudományos Intézet 1942. évi Évkönyvéből. Teleki Pál Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1942. 41–50.

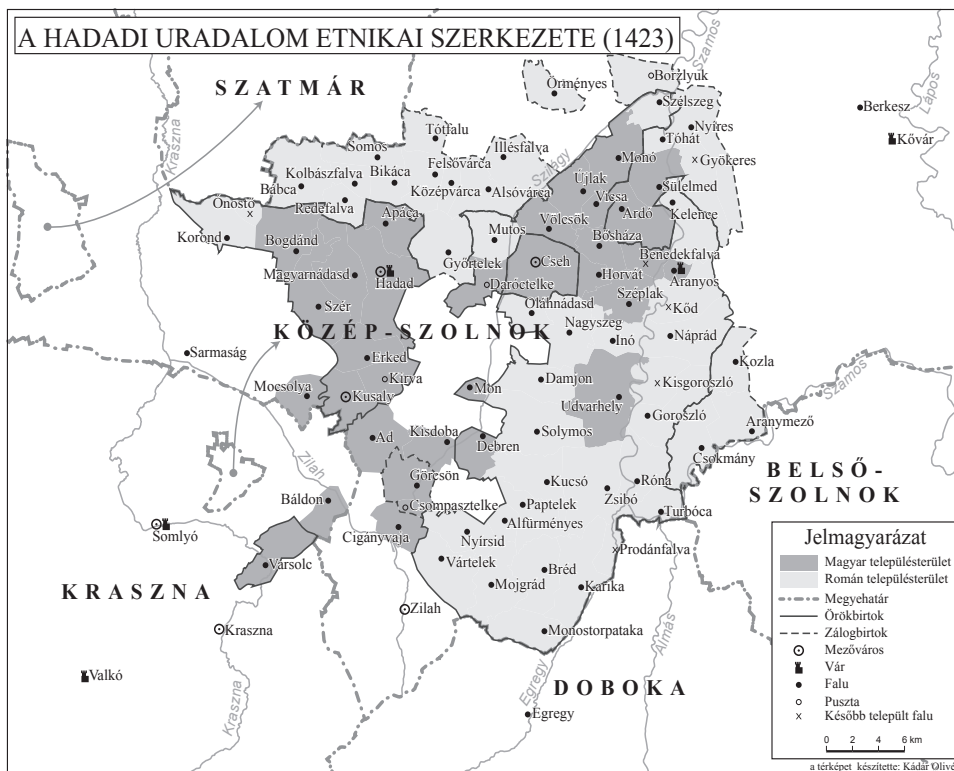
1. térkép

estek – igaz, abból a 24-ből, ahol a telekosztályt választották, kettő ugyancsak a *Valahalis* jelzöt kapta, de a túlnyomó többségről igazolható magyar jellege.⁹⁵

Fontos hangsúlyozni, hogy e megközelítéssel nem olyan szempontot erőltetek kutatásom tárgyára, amely idegen lett volna a kor emberének gondolkodásától. Láthattuk, hogy a birtokok etnikai minősítését maguk az oklevelek végzik el. A Zsigmond-korban éppenséggel divatba is jött a Tiszántúl és Erdély északi részének interetnikus térségeiben (vagyis nagyjából akkor és ott, ahol a vegyes osztály is elterjedt), hogy a fontosabb birtokügyletek (adomány, osztály, cseré stb.) rögzítése során az uradalmak tartozékait a fenti kritérium szerint osztályozzák.⁹⁶ Lényeges

95 ZsO XI. 446. sz. Vö. 1405: ZsO II/1. 3723. sz.; 1566: *Makkai L.*: i. m. (94. jz.) 54–91.; 1570: *Izvoare de antroponimie și demografie istorică. Conscriptiile cetății Sătmăr din 1569–1570*. Ed. îngrijită, studiu introductiv și indici de Marius Diaconescu. Mega, Cluj-Napoca, 2012. 216–223.

96 Vö. pl. ZsO I. 384., 599., II/1. 3703., 3709., 3723., 4373., 5057., 5125., III. 2335., V. 385., 560., VI. 940., 2035–2037., VII. 554., 1000., VIII. 648., XI. 446. sz.; *C. Tóth Norbert: A leleszi konvent Statutoriae sorozatának 1387–1410 közötti oklevelei (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár I–II. kötetéhez)*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyiregyháza, 2006. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II.: Közlemények 36.; = Lelesz III.) 39. sz.; *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Ed.

2. térkép

információkat sűrítethetett magába ez a címke, ha a kortársak szükségesnek látták újra meg újra használni.

Vajon milyen gyakorlati jelentősége lehetett az etnikai kritériumnak? Erre nézve végleges válasszal egyelőre nem szolgálhatok, csupán néhány, a népiségtörténeti kutatások eredményeire alapozó feltevéssel.

1. Annyi bizonyos, hogy a tulajdonosokat elsősorban nem az érdekelte, hogy jobbágyaik milyen nyelvet beszélnek, hanem az, hogy mekkora hasznot hajtanak. E tekintetben viszont nem lehetett közömbös, hogy az adott birtokon melyik etnikai szokásjog érvényesül (amire tulajdonképpen az egyes falvak minősítése vonatkozott), mert ez, egyebek mellett, a lakókra kiróható földesúri terhek típusát és mértékét is szabályozta.⁹⁷ A 16. századi urbáriumok gyakran hangsúlyozzák, hogy egy-egy falu azért nem fizet gabona- és bordézsát vagy -kilencedet, mert román-

Antonius Fekete-Nagy–Ladislaus Makkai. Bp., 1941. (Études sur l'Europe Centre-Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek 29.) 397–398.; Bánffy I. 397., 452., 483.; Zichy IX. 566., 568.

⁹⁷ (1374–1375): „[...] subditos nostros Olahales, qui ritu adhunc gentilitatis viventes, differunt omnino ab Ungaris in dandis collectis” (DocRomHist C XIV. 700.). Vö. *David Prodan: Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea. I–III.* Ed. Academiei, București, 1967–1968. I. 196–197.; *Makkai László: Román–magyar közös múlt. 2. kiad. Héttorony, [Bp.], 1989. 53–55.*

nek lakják⁹⁸ (utóbbiaknál a tretina, a juhötvened vagy sztrunga és a sajtadó lévén a csak reájuk jellemző adózási mód).⁹⁹ Már a fentiek alapján sejthető, hogy adóterhük alacsonyabb volt magyar társaikénál, de ezt egy különleges forrás segítségével számszerűleg is igazolhatjuk: a néhány évig kincstári igazgatás alatt álló szilágycsehi uradalomban 1570-ben a kilenc magyar falu és egy mezőváros 479 lakója összesen 2420 rajnai forintot és 59 dénárt fizetett, míg a 36 román falu 520 fős jobbágysága 1141 forintot és 24 dénárt.¹⁰⁰ Az egy főre eső úrbéres és állami adó tehát az előbbieknél (5,05)¹⁰¹ kétszer akkora volt, mint az utóbbiaknál (2,19).

2. Másfelől közismert, hogy a többnyire elsődleges megtelepedési helyeken fekvő, azaz termékenyebb határu és hosszabb előéletű magyar falvak népessége általában sokszorososan felülmúlta a jellemzően hegyvidékre települt román szállásokét.¹⁰² Ezt igazolják a fenti példák,¹⁰³ de a különbség a Jakcsok szilágysági örök-birtokain is szemléltethető (pedig itt a településhálózat már a 15. század elejére kialakult).¹⁰⁴ Itt a 16. század közepén a 22 magyar település nagysága 8 és 93,5 háztartás között változott, míg a 27 románé – több mint másfél évszázad békés fejlődés után is – csupán 5 és 31 között. Az előbbiek átlaga (30,2)¹⁰⁵ háromszor akkora volt, mint az utóbbiaké (11,2).¹⁰⁶ A magyar jogú falu tehát két okból is érté-

98 1566: „Decimas et nonas non dant, cum sint Walachi” (*Makkai L.*: Szolnok-Doboka pusztulása i. m. [94. jz.] 61.); 1569: „Nullas nonas et decimas dant ex suis sementis, cum sint Walachi” (Conscriptiile cetății Sătmăr i. m. [95. jz.] 60., ld. még uo. 48., 121., 129., 135., 143., 150., 177.). Vö. *Prodan, D.*: Iobăgia i. m. (97. jz.) I. 265–267.

99 *Prodan, D.*: Iobăgia I. 232., 247–249., 282., 283., 289–297. A szolgáltatások egy részének etnikumhoz kötött volta még a vegyes lakosságú helyeken is érvényesült (Conscriptiile cetății Sătmăr i. m. [95. jz.] 128., 194.), pedig egyébként a faluközösségek egységes adóztatására törekedtek. (Vegyes falvakról nyilván csak akkor beszélhetünk, ha két életerős közösség élt egyazon településen belül, bár ott általában szegregálva. Az egyéni beköltözőknek vagy beházasodóknak óhatatlanul alkalmazkodniuk kellett a befogadó közösséghez. Az etnikai jog tehát közösségi jellegű volt, nem pedig individuális.)

100 MNL-OL E 156 A Magyar Kamara archívuma, Urbaria et conscriptiones fasc. 113. nr. 2. (Udvarhely portaszámát [10] a fizetett adó és a lapolji összegzés alapján 40-re korrigáltam.) Etnikai jellegükre: Conscriptiile cetății Sătmăr i. m. (95. jz.) 216–223.

101 Amennyiben eltekintünk a kiemelkedő értékeket mutató Cseh mezővárostól, az átlag 4,13 ft/fő lesz.

102 *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. Sylvester ny., Bp. 1940. (Település- és népi-ségtörténeti értekezések 5.) 187–188.; *Makkai L.*: Szolnok-Doboka pusztulása i. m. (94. jz.) 25–32.; *Uő*: Erdély népei a középkorban. In: Magyarok és románok. I–II. Szerk. Deér József–Gáldi László. Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, Bp., 1943. (A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1943.) I. 419–420.; *Prodan, D.*: Iobăgia i. m. (97. jz.) I. 202.

103 Vö. 90. jz. 1570-ben a csehi uradalom magyar falvaiban átlag 47,9 (Cseh nélkül 35,4), a románokban 14,4 lakos (*colonus*) élt (MNL-OL E 156 fasc. 113. nr. 2).

104 1423 és 1549 között egyetlen település sem néptelenedett el (leszámítva Daróctelkét, mely már 1423-ban prédiuum volt), és mindössze öt új román falu települt (Köd, Kisgoroszló, Dabjonújfal, Kissolymos és Prodánfalva).

105 Az átlag számításánál eltekintettem a kirívóan népes Varsolctól (93,5) és Udvarhelytől (74); velük együtt az átlag 35,3.

106 Számításaim forrása: *Maksay F.*: Magyarország birtokviszonyai i. m. (43. jz.) I. 401–442. A háztartások számába beleértettem az ideiglenesen adómentességet élvező szegény és új portákat is, akárcsak a szelléreket és a pásztorokat. Ha csak az adófizetés szempontjából teljes értékű

kesebbnek számított a földesúr számára: innen rendszerint több háztartásból tudott fajlagosan is nagyobb adót behajtani, mint román birtokairól.

3. Talán még a fentieknél is fontosabb az az eltérés, amely a települések állandósága tekintetében megfigyelhető. A magyar falvakat a késő középkorban már általában stabil településkép, kialakult telekrendszer jellemezte, a román szállásoknál viszont – részint a folyamatban levő telepítés, részint a sajátos életmód (pásztorokodás, irtásos földművelés) miatt – nemcsak a helyi népesség és a belső topográfia, de sokáig a településhálózat is fluktuált.¹⁰⁷ Ilyen körülmények között utóbbiaknál a telekosztálynak nem sok értelme lett volna.¹⁰⁸

Természetesen számos olyan román falu volt, mely lakosai számát vagy adóterhét tekintve magyar falvakat előzött meg, és sokuk már a 15. század elején komoly településtörténeti múlttal rendelkezett.¹⁰⁹ A fenti statisztikák mégis arra utalhatnak, hogy a benyomások együttese létrehozhatott olyan mentális sémákat, amelyek az átlagos különbségeket etnikai-jogi jelleggel összekapcsolva a birtok kormányzásában, a gazdálkodásban és akár az osztály során is hasznosítható kategóriákat eredményeztek. Eszerint az apróbb és kevésbé jövedelmező, ezért egymástól csak kismértékben különböző, olykor tiszavirág-életű román települések esetében elfogadható volt az egyszerű területosztály, míg a magyar falvakban csak a telekosztály vezetett igazságos eredményre, hiába volt ennek lebonyolítása sokkal körülményesebb.

Nem hallgathatom el, hogy fenti eszmefuttatásom néhány olyan kérdést is felvet, melyeket egyelőre nyitva kell hagynom. Miért csak a Szamos mentén találkozunk a vegyes osztállyal? Amennyiben valóban hatékony módja volt a birtokok megosztásának, miért nem terjedt el az ország egész területén vagy legalább minden interetnikus térségben? Miért volt olyan rövid életű? Ezekre a problémákra csak egy elmélyültebb és szélesebb kitekintésű kutatás adhat feleletet.

jobbágyokkal számolnék, a magyar és román falvak átlaga között még nagyobb, négyszeres különbség lenne (11,5:2,7).

107 *Jakó Zs.*: Bihar i. m. (102. jz.) 132., 134.; *Makkai L.*: Erdély népei i. m. (102. jz.) 375–378.

108 Az egykori Jakcs-birtoktesten a 27 román faluból 20-nál még 1549-ben is 1–3 tulajdonképpeni jobbágytelket találunk (a lakók többségét a szegények és a zsellérek kategóriájába sorolták).

109 Épp a Jakcsok román falvainak némelyikéről (Solymos, Dabjon, Paptelke) mutatható ki, hogy már 1300 körül fennálltak (EO I. 595., II. 755. sz.), noha kétséges, hogy lakosaik már akkor is románok lettek volna.

FÜGGELÉK

Birtokostály és etnikum összefüggése a Jakcsok birtokain

Birtok	Birtokos	Etnikum ¹¹⁰
Örökbirtokok		
Kusaly	idősebb + ifjabb ág	magyar (?1423, 1464)
Erked	idősebb + ifjabb ág	magyar (?1423, 1569: D)
Szér	idősebb + ifjabb ág	magyar (?1423, 1464, 1569: D)
Hadad	idősebb + ifjabb ág	magyar (?1423, 1461: P, 1464, 1543: P)
Apáca	idősebb + ifjabb ág	magyar (?1423)
Nádasd	idősebb + ifjabb ág	magyar (?1423, 1462)
Bogdánd	idősebb + ifjabb ág	magyar (?1423)
Korond	idősebb + ifjabb ág	magyar? (1423) > román (1462)
Daróctelke	idősebb + ifjabb ág	magyar (1388, 1406, ?1423)
Mutos	ifjabb ág	román (1388, 1405, 1406)
Völcsök	idősebb + ifjabb ág	magyar (1388, 1406, 1423, 1570: D)
Vicsa	idősebb + ifjabb ág	magyar (1388, 1406, 1423, 1543: P)
Újlak	idősebb + ifjabb ág	magyar (1388, 1406, 1423)
Monó	idősebb + ifjabb ág	magyar (1388, 1406, 1423, 1464, 1570)
Szélszeg	idősebb ág	román (1388, 1406, 1464, 1570)
Bósháza	idősebb + ifjabb ág	magyar (1388, 1406, 1423, 1543: P, 1570: D)
Horvát	idősebb + ifjabb ág	magyar (1388, 1406, 1423, 1570)
Széplak	idősebb + ifjabb ág	magyar (1388, 1406, 1423, 1570)
Aranyosalja	idősebb + ifjabb ág	magyar (1388, 1406, 1423)
Kelence	idősebb ág (?)	román (1423, 1570)
Náprád	idősebb ág	román (1388, 1406, 1423, 1459, 1464, 1469, 1492, 1570)
Nagygoroszló	idősebb ág	román (1388, 1406, 1423, 1459, 1464, 1469, 1570)
Inó	idősebb ág	román (1388, 1406, 1423) > magyar (1459, 1464, 1469, 1570)
Nagyszeg	idősebb ág	román (1388, 1406, 1423, 1570)
Oláhnádasd	ifjabb ág	román (1388, 1406, 1423)
Damjon	idősebb ág	román (1388, 1406, 1423, 1459, 1464, 1469)
Udvarhely	idősebb + ifjabb ág	magyar (1388, 1406, 1459, 1464, 1469, 1543: P, 1570)
Mon (rész)	idősebb + ifjabb ág	magyar (?1423, 1543: P, 1569: D)

110 D = (gabona- és bor)dézsmafizető falu; P = (katolikus) plébánia. Az etnikai minősítés forrásai: 1383: DF 254 807.; 1388: ZsO I. 599. sz.; 1392: Lelesz III. 39. sz.; 1405: ZsO II/1. 3723. sz.; 1406: ZsO II/1. 4370. sz.; 1423: *Petri M.*: i. m. (13. jz.) II. 410.; 1424: ZsO XI. 446. sz.; 1459: Perényi 488. sz.; 1461: KmJkv I. 1499., 1528. sz.; 1462: DL 105 504.; 1464: DF 244 066., *Rábik, Vl.*: i. m. (47. jz.) 137–140.; 1467: DL 27 688.; 1469: DL 45 369.; 1492: DL 20 145.; 1543: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I–V. Szerk. Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund–Karácsonyi János–Kollányi Ferenc–Lukacsics József. Szent István Társulat, Bp., 1902–1912. IV. 252–253.; 1553: *N. Kiss István*: 16. századi dézsmajegyzékek (Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyék). MTA TTI, Bp., 1960. 140–169.; 1566: *Makkai L.*: Szolnok-Doboka pusztulása i. m. (94. jz.) 54–91.; 1569: *N. Kiss I.*: i. m. 417–424.; 1570: Conscriptiile cetății Sătmar i. m. (95. jz.) 216–223.; MNL-OL E 156 fasc. 113. nr. 2.

Birtok	Birtokos	Etnikum
Debren	idősebb + ifjabb ág	magyar (1388, 1406, 1423, 1464, 1569: D)
Solymos	ifjabb ág	román (1388, 1406, 1423, 1492)
Kucsó	idősebb ág	román (1388, 1406, 1464)
Paptelek	idősebb ág	román (1388, 1406, 1423, 1464, 1492, 1570)
Zsibó	ifjabb ág	román (1388, 1406, 1423) > magyar (1461: P, 1543: P, 1570: D)
Róna	ifjabb ág	román (1423)
Turbóca	ifjabb ág	román (1388, 1405, 1406, 1423)
Karika	ifjabb ág	román (1423)
Monostorpataka	ifjabb ág	román (1423)
Bréd	idősebb ág	román (1423, 1464, 1570)
Mojgrád	idősebb ág	román (1423, 1464, 1492, 1570)
Vártelek	ifjabb ág	román (1423)
Nyírsid	ifjabb ág	román (1423)
Alfűrményes	ifjabb ág	román (1388, 1406, 1423)
Csalános	idősebb + ifjabb ág?	[román] (1467)
Zálnok	idősebb + ifjabb ág	[magyar + román] (1467)
Varsolc	idősebb + ifjabb ág	[magyar] (1467)
Bene	idősebb + ifjabb ág	magyar (1553: D)
Nagymuzsaly	idősebb + ifjabb ág	magyar (1553: D)
Kismuzsaly	idősebb + ifjabb ág	magyar (1553: D)
Oroszi (rész)	idősebb + ifjabb ág	magyar (1553: D)
Borsova (rész)	idősebb + ifjabb ág	magyar (1553: D)
Zálogbirtokok		
Bábca	idősebb ág	román (1383, 1424, 1570)
Kolbászfalva	idősebb ág	román (1424, 1570)
Redefalva	idősebb ág	román (1424, 1570)
Somos	idősebb ág	román (1424, 1570)
Tótfalu	idősebb ág	román (1424, 1570)
Bikáca	idősebb ág	román (1424, 1570)
Győrtelek	idősebb ág	román (1405, 1424, 1570)
Felsővárca	idősebb ág	román (1392, 1424, 1570)
Középvárca	ifjabb ág	román (1392, 1424, 1570)
Alsóvárca	ifjabb ág	román (1392, 1424, 1570)
Illésfalva (Bazafalva)	ifjabb ág	román (1392, 1424, 1570)
Örményes	idősebb ág	román (1392, 1424, 1570)
Borzlyuk	idősebb ág	román (1392, 1424, 1570)
Nyíres	idősebb ág	román (1424, 1461, 1566)
Tóhát (Fekindia)	idősebb ág	román (1405, 1424, 1461, 1570)
Sülelmed	idősebb + ifjabb ág (?)	magyar (1405, 1461, 1570)
Ardó	idősebb + ifjabb ág (?)	magyar (1405, 1543: P, 1570)
Cseh	idősebb + ifjabb ág	magyar (1405, 1461, 1543: P, 1570)
Kozla	idősebb ág	román (1405, 1424, 1566)
Aranymező (Bába)	idősebb ág	román (1405, 1424, 1566)
Csokmány	idősebb ág	román (1566)
Görcsön	idősebb + ifjabb ág	magyar (1405, 1569: D), román? (1570)

GÉZA HEGYI
THE ESTATE DIVISION OF THE JAKCS
OF KUSALY FAMILY AROUND 1425

The Jakcs family, which originated from the Szilágyság region, had belonged to the narrow political élite of the Hungarian kingdom between 1382 and 1441. After the middle of the 15th century, however, they definitively dropped from the ranks of the barons. During their presence in the court they had managed to build up a medium-sized landed wealth, which in 1423 consisted of one castle (Hadad [Hodod, Romania]), some 50 to 60 estates in perpetuity, and a further 30–35 by right of pledge. The majority lay around the ancient property of Kusaly (Coșeiu, Romania), in the counties of Közép-Szolnok and Kraszna, and the rest in that of Kraszna.

This landed wealth was divided around 1425 between the two principal branches of the family, that is, the descendants of György I (†1415/1416) on the one hand, and those of István I († after 1418) on the other. As we have no comprehensive report about this division, the act itself can only be reconstructed by working backwards from later material after all the surviving charters of the family had been gathered, grouped and filtered. The emerging picture shows that in the case of 28 estates owned in perpetuity and 4 in pledge each settlement was divided by peasant plots, whereas the remaining ones were assigned undivided (and in roughly equal numbers) to one or the other branch. (In the wake of Pál Engel the former type is known as division by plots, while the latter as division by blocks.) The case analysed here nuances the model elaborated by Engel, according to which after 1360 division by plots became exclusively applied at the division of noble estates. It also makes evident the existence of a third type, that of mixed division, which was obviously a combination of the other two. Alongside that of the Jakcs, the division of the Béltéki in 1424 and that of the Dezsőfi of Losonc after 1405 offer examples of the mixed division. Apparently this kind of estate division was only applied in a narrow region (along the river Szamos), and even there perhaps only in the first half of the 15th century.

Which among the two elements constituting this type of division was applied depended not on the time when the settlement in question was acquired, nor on the right by which it was held; nor, indeed, can any relationship be observed, at least directly, with the population numbers. On the other hand, a strong correlation exists with the ethnic-legal qualification of any given settlement, which was then strictly taken into account; namely, it appears that in all three cases listed above, the settlements of a dominantly Hungarian character were always divided by plots, while the Romanian and Ruthenian ones were allotted to either of the branches in blocks. The underlying reason may have been that the Hungarian villages were more stable, in average three times more populous than the others, and the Hungarian tenants roughly twice as profitable as the non-Hungarian villagers, and thus a more differentiated approach was needed to make division equitable.